

Küreselleşme, Unutulan Sanayi Politikaları ve Sanayisizleşme

A. Suut DOĞRUEL*
Fatma DOĞRUEL**

Öz: Küreselleşme ile hem gelişmiş hem de gelişmekte olan ülkelerin sanayi yapılarını derinden etkiledi. Bu süreçte Asya ve özellikle Güneydoğu Asya ülkelerinde gözlenen hızlı sanayileşme bu ülkelerin başarı ekonomik büyümelerine katkı yaptı. Aynı süreçte dünyanın başka bölgelerinde sanayisizleşme önde gelen sorunlardan biri oldu. Genel olarak sanayisizleşme farklı iktisat politikaları altında da biçimlenen iki farklı ekonomik ortamda ele alınabilir: Yapısal değişim ve küreselleşme. 1990'ler öncesinde, gelişmekte olan ülkelerin sanayi politikaları başta olmak üzere ulusal politikalar yapısal değişmeden kaynaklanan sanayisizleşmenin hızını ve şiddetini etkileyebiliyordu. Ancak, küreselleşmenin derinleşmesi ile birlikte ulusal politikalar uluslararası rekabeti önleyici müdahaleler olarak görüldü. Bu çalışmanın amacı, küreselleşmenin önemli bir sonucu olan sanayisizleşme olgusunu değerlendirmektir. Bu değerlendirmede farklı gelişme düzeylerinden ve coğrafyalardan seçilmiş ülkelere odaklanılmıştır. Ele alınan bütün ülkelerde imalat sanayinin payının GSYH içindeki payının azaldığı ve imalat sektörü bileşiminin teknoloji bakımından değiştiği gözlemlendi. Diğer taraftan teknoloji yoğunluğu bakımından imalat sektörünün kalitesindeki bozulmanın ülkeler arasında farklılaştığı bulundu.

Anahtar kelimeler: Sanayi politikaları; sanayisizleşme; gelişmiş ülkeler; gelişmekte olan ülkeler.

Globalization, Neglected Industrial Policies and Deindustrialization

Abstract: Globalization has deeply affected the industrial structures in both developed and developing economies. In the course of globalization, rapid industrialization observed in Asian and particularly Southeast Asian countries helped drive their successful economic growth. During the same period, deindustrialization turned to be one of the major problem in the other parts of the globe. Deindustrialization, in general, can be defined as the outcome of the

* Marmara Üniversitesi, İktisat Fakültesi, İngilizce İktisat Bölümü.

** Marmara Üniversitesi, İktisat Fakültesi, İngilizce İktisat Bölümü

tow different economic environments which are also shaped by different economic policies: structural change and globalization. Before 1990's, national policies, particularly industrial policies in developing countries, could affect the speed and the intensity of deindustrialization due to structural change. However, with the deepening of globalization, national policies have been completely dismissed as the obstacle of the international competition. The aim of the paper is to discuss the deindustrialization as one of the consequences of the globalization. To this end, we focus on selected developed and developing country examples from different geographies. We observed that the share of manufacturing sector in GDP declined and the technological composition of the manufacturing changed in all countries considered in the paper. On the other hand, the quality of the manufacturing sector in terms of technology intensity differs among these countries.

Key words: Industrial policies; deindustrialization; developed countries; developing countries.

Giriş

Son kırk yıllık kalkınma iktisadı tarihinin en önemli gelişmelerinden biri Asya ve özellikle Güneydoğu Asya ülkelerinin mucizevi ekonomik başarısıdır. IMF'nin Asya ve Pasifik Bölümü'nün direktörü Chang Yong Rhee (2018), Güneydoğu Asya'nın son on yıllardaki başarısını “olağanüstü adımlar” olarak tanımlarken en hızlı kişi başına gelirdeki büyümenin bu ülkelerde gözlemlendiğini ve geçtiğimiz yıl (2017 yılında) bölgenin Çin, Hindistan ve ABD'den sonra küresel büyümeye katkıda dördüncü sırayı aldığını belirtiyor. Bu performansa ek olarak Rhee (2018), bölgedeki yaşam standartlarındaki önemli iyileşmeye ve yoksulluk oranlarındaki hızlı düşmeye dikkat çekiyor. Ancak, güçlü bir sanayileşme hamlesine dayanan bu başarının diğer ülkelerin sanayilerine yansımaları ters yönde oldu: Çünkü, dünyanın bir tarafında hızlı bir sanayileşme gözlenirken diğer tarafındaki gelişmiş ve gelişmekte olan birçok ülkede sanayisizleşme süreci başladı. Bu yazının amacı, küreselleşmenin en önemli sonuçlarından biri olan sanayisizleşme olgusu üzerine bir değerlendirme yapmaktır. Değerlendirmelerde, küreselleşme sürecinde değişen iktisat politikası yaklaşımlarının, farklı gelişme düzeylerinde ve değişik coğrafyalardan seçilmiş, içlerinde Türkiye'nin de yer aldığı ülkelerde imalat sanayilerini nasıl etkilediği üzerine odaklanıldı. Bu yazının aynı zamanda, çok değerli hukuk insanı Şinasi Yeldan'ın anısına hazırlanan Çalışma ve Toplum Dergisi'nin özel anma sayısına mütevazî bir katkıda bulunacağını umuyoruz.

2008 Küresel Finansal Krizi'ne kadar süren 1980 sonrası dönemde gelişmiş ve gelişmekte olan ülkelerin ekonomik gelişmeleri farklı biçimde oldu. Gelişmiş

ülkeler düşük enflasyon ile istikrarlı ekonomilerinde Büyük Sakinliği¹ (Great Moderation) yaşarken gelişmekte olan ülkeler borç sorunları ve makroekonomik dengesizliklerle boğuşuyorlardı. Dolayısıyla bu iki grupta yer alan ülkelerde izlenen ekonomi politikaları da farklılaşıyordu. Finansal ve ticari küreselleşmenin sınırsız bir biçimde yükseldiği bu dönem imalat sanayinin küresel dağılımında farklı bir yapı ortaya çıkardı. Bu yeni yapıyı belirleyen özelliklerden biri endüstri içi ticaret ile küresel düzeyde üretimin farklı ülkelere dağılmasıdır. Birçok ülkede üretimin küresel düzeyde parçalanması (production fragmentation) ve düşey biçimde bütünleşmesi küreselleşmenin hızlandığı dönemin önemli bir özelliğidir.² Küresel düzeyde üretimdeki bu kaymalar gelişmiş ve gelişmekte olan birçok ülkenin imalat sanayilerinin ülke ekonomileri içindeki payının azalmasına, bir başka deyişle sanayisizleşmeye yol açtı. Ancak, bu sanayisizleşme sadece imalat sanayi payının ülke ekonomisi içinde azalması olarak ortaya çıkmadı. Aynı zamanda, üretimin ve ihracatın teknoloji düzeyleri gibi imalat sanayilerinin yapılarına ilişkin özelliklerde de değişimler ortaya çıktı.

Küreselleşme sürecindeki bu gelişmeleri izleyebilmek için Bölüm-2’de sanayisizleşmenin gelişmiş ve gelişmekte olan ülkeler açısından ne anlama geldiğine odaklanıldı. Bölüm-3’te ise değişen iktisat politikaları ve sanayisizleşme ilişkisi tartışıldı. Bölüm-4’te, seçilmiş gelişmiş ve gelişmekte olan ülkelerin imalat sanayileri iki temel gösterge kullanılarak incelendi. Son bölümde ise, değişen sanayileşme politikaları altında sanayisizleşmenin bir önceki bölümde ele alınan ülkeler çerçevesinde ne düzeyde bir tehlike olduğu konusunda kısa bir değerlendirmeye yer verildi.

Gelişmiş ve Gelişmekte Olan Ülkelerde Sanayisizleşme

Sanayisizleşme, gelişmiş ve gelişmekte olan ülkeler için farklı bir olgu mu? Bu sorunun cevabı sanayisizleşmenin önceleri bir kalkınmışlık göstergesi olarak tanımlanması ile ilişkilidir. Sanayisizleşmenin nasıl algılandığı incelenen döneme ve ülkenin gelişmişlik düzeyine göre de değişebilmektedir. 1990’lı yıllarda gelişmiş ülkelerde sanayinin payının azalması sektörel kayma ve yapısal bir değişim olarak algılanıyordu.³ Dolayısıyla önceleri ekonominin içinde sanayinin payının azalması

¹ “Great Moderation” Korkut Boratav tarafından Büyük Sakinlik (ılımlılık) olarak çevrilmiştir (Boratav, 2016). Büyük sakinlik, gelişmiş ülkelerde 1980 sonrası yıllardan başlayarak 2008 Küresel Krizi’ne kadar geçen sürede makro göstergelerde oynaklığın düşük olduğu dönemdir (Doğruel ve Doğruel, 2018: 5. Bölüm)

² Bu konuda Timmer ve diğerleri (2014) küresel düzeyde hesaplanan girdi-çıkı tablolarını kullanarak küresel değer zincirlerindeki katma değeri ölçmeye çalışıyorlar. World Input-Output Database (WIOD) (<http://www.wiod.org>) (Timmer ve diğerleri, 2015).

³Yapısal değişim Simon Kuznets (1966)’ya dayanan bir kavramdır ve ülkelerin kalkınma sürecinde sektörel yapılarının bileşiminin değişmesini işaret eder. Önce tarımın payı

pozitif bir gelişme olarak algılandı. Rowthorn ve Ramaswamy (1997) gelişmiş ülkelere yönelik yaptıkları çalışmada 1970 sonrası 25 yıllık dönemde imalat sanayi istihdamındaki düşmeyi işaret ederek “*sanayisizleşme negatif bir olgu? değildir*” diyorlar.⁴ Bernard ve diğerleri (2017), bugün de gelişmiş ülkelerde geleneksel imalat sektörü firmalarının yüksek katma değerli faaliyetlerini servis sektöründeki birçok firmanın yerine getirdiğini söylüyorlar. Yazarlar, bulgularının imalat sektörünün rolünde ve öneminde bir azalma göstermediğini ifade etmekle birlikte, imalat sektörüne dominant biçimde odaklanmanın üretim ekonomisinin önemli bir bölümünün gözden kaçırılmasına neden olduğunu belirtiyorlar (Bernard ve diğerleri, 2017). Dolayısı ile, özellikle gelişmiş ülkelerin sanayisizleşme tanımında servis ve imalat sektörünün paylarının değişmesine biraz daha dikkatli yaklaşmak gerekmektedir.

Bu değişimlerin gerçekleştiği süreçte servis sektörünün üstlendiği rolde ve yapısında bir farklılaşma söz konusudur. Sanayisizleşme sürecinde, artan servis sektörü payı ile gelişmiş ülkelerin katma değerden aldıkları pay, üretim sürecinde yer alan ülkelere göre daha yüksektir. Baldwin (2016: 155), bir ürünün üretim sürecindeki değer zincirini (value chain) imalat öncesi, imalat aşaması ve imalat sonrası faaliyetler olarak üç ayrı aşama ile tanımlamaktadır. Katma değer, üretimin farklı aşamalarındaki faaliyetlere bağlı olarak bölünmektedir: İmalat öncesi faaliyetler tasarım, finans ve organizasyonla ilgili servis hizmetlerini; imalat faaliyetleri üretimin fabrika aşamasını; imalat sonrası faaliyetler ise pazarlama, satış sonrası hizmetler ve benzerlerini kapsamaktadır (Baldwin, 2016: 155). Richard Baldwin tarafından “Gülümseme eğrisi” (smile curve) olarak tanımlanan bu değerler zinciri konveks bir eğridir ve 1970’li ve 1980’li yıllarda bu üç tür aşama küresel düzeyde görece dengeli biçimde dağıldığı için konveks şeklindeki eğri daha yayvan ya da düz bir görünüm sergiler. Küreselleşmenin yükseldiği (1990 sonrası) dönemde ise konveks eğrinin eğimi artar: buna bağlı olarak katma değer içinde eğrinin iki ucundaki imalat öncesi ve sonrası aşamaların payları artarken eğrinin ortasına konumlandırılan fabrika aşamasındaki katma değer payı yatay eksene yaklaşarak azalmıştır. Bu durumda, sanayisizleşmenin söz konusu olduğu gelişmiş ülkelerde imalat (fabrika) aşamasının sektörlerin tamamını kapsayan toplam katma değer içindeki payı azalmakla birlikte küresel düzeyde katma değer içinde imalat öncesi ve sonrası faaliyetlerden aldıkları pay artmakta ve küreselleşmeden olumlu biçimde yararlanmaktadırlar. Bu durum, küresel düzeyde ağırlıklı olarak imalat (fabrika) aşamasının payının azalması, gelişmekte olan ülkelere ise farklı yansımakta ve iki şekilde kayıp yaratmaktadır: Bir taraftan, imalat aşamasında payı artan gelişmekte olan ülkeler, gelişmiş ülkelerin tasarım ve pazarlama gibi imalat öncesi ve sonrası faaliyetlerinin yükselmesi nedeniyle küresel katma değerden aldıkları pay

azalırken imalat sanayinin payı artar ve kalkınmanın son aşamasında servis sektörünün payı azalan imalat sanayi payının yerini alır.

⁴ Rowthorn ve Ramaswamy (1997), gelişmiş 23 ülke üzerine yaptıkları çalışmada imalat sanayinde istihdamın 1970’de yüzde 28’den 1994’te 18’e düştüğünü belirtiyorlar.

azaldığı için görece bir kayba uğruyorlar.⁵ Diğer taraftan, ekonomileri içinde imalat sanayilerinin payı azalan ülkeler ise, hem imalat aşamasında payları azaldığı hem de imalat öncesi ve sonrası aşamalarda çok fazla varlık gösteremedikleri için çift taraflı bir kayba uğruyorlar.

Küreselleşme sonucu servis sektörünün önemini artıran gelişmeler, gelişmekte olan ülkeler için de bir model olarak gösterilebilmektedir. Gelişmekte olan ülkelerde imalat sektörünün GSYH içindeki payı azalsa bile servis sektörünün yeni teknolojiler içermesinin bu tür ekonomilerin gelişmiş ekonomilere yakınsamasını sağlayacak teknolojik atlama (technological leapfrogging) sağlayabileceği de düşünülüyor (Dasgupta ve Singh, 2006). Ancak, şimdilik daha çok Hindistan için uygun olabilecek bu yapının gelişmekte olan ülkelerin bütününe yayılabilecek bir model olması tartışmalıdır. Çünkü, Hindistan büyük bir nüfusa sahip ve yerel dillerin yanında İngilizce'nin yaygın olduğu bir ülke olması nedeniyle özel bir karakter göstermekte ve bu yapısı ile küresel düzeyde servis sektörü içinde varolabilmektedir. Gelişmekte olan ülkelerin birçoğunda bu modelin çalışmasında zorluklar vardır. Dolayısı ile, imalat sanayinin istihdam ve katma değer olarak azalması ya da bir başka deyişle sanayisizleşme gelişmekte olan ülkeler için bir sorun olmayı sürdürmektedir.

Sanayisizleşme ve İktisat Politikaları

Gerek 1990 öncesi gerekse 1990 sonrası dönemler için yapılan çalışmalarda iktisatçılar sanayisizleşmenin hangi kanallarla ve hangi koşullarda ortaya çıktığı üzerinde durdular. Şüphesiz yapısal değişim ve dolayısıyla görece az verimli sektörlerden daha verimli sektörlerle kayarak sektörel bileşimde bir değişim ortaya çıkması sanayisizleşmenin önemli bir nedeniydi. Ancak, bir diğer neden de bu değişimleri etkileyen ticaretti.⁶ Her iki durumda da ülke düzeyinde ve uluslararası düzeyde izlenen iktisadi politikaların ülke sanayilerini nasıl etkilediği önem kazanmaktadır. İkinci Dünya Savaşı sonrası dönemde önce ulusal politikalar daha belirleyici oldu. Ancak, 1990 sonrasında küreselleşmenin derinleştiği yıllarda IMF ve Dünya Bankası gibi uluslararası kurumlar aracılığı ile uygulanan, ağırlıklı olarak gelişmekte olan ülkelerin kurumlarını biçimlendiren ve sektörel yapılarını dönüştüren iktisadi politikalar ağırlık kazandı. Bu alt bölümde kısaca 1990 sonrası

⁵ Şüphesiz imalat (fabrika) aşamasında önemli bir konuma gelen ülkeler , ki bunların başında Çin yer alıyor, uzun dönemde teknolojilerini iyileştirerek farklı bir konuma sıçrayabilirler. Ancak, bu durumu inceleyebilmek için uzun dönemli büyüme politikalarının bütününe bakılması gerekiyor. Burada sadece sanayisizleşmeyi yaratan gelişmelere ve sonuçlarına odaklanılıyor.

⁶ Bu çalışmada, sanayisizleşme ağırlıklı olarak yapısal değişim ve ticaretin etkisi çerçevesinde değerlendirildi. Ancak, konuya çok daha geniş bir çerçevede bakmak mümkündür. Yeldan (2001: Bölüm 1), küreselleşme olgusunu büyüme, ticaret, yatırım, sermaye ve ulusal ve uluslararası düzeyde gelir dağılımı konularını dikkate alarak incelemiştir.

iktisat politikalarına ve 2008 Finansal Krizi sonrasında bu politikaların nasıl bir paradigma kayması sonucu değiştiğine odaklanıldı.

Gelişmiş ülkelerde sanayisizleşme olgusunu inceleyen Rowthorn ve Ramaswamy (1997), sanayisizleşmenin nedenlerini tartışırken Kuzey-Güney ticaretinin bu gelişmelerde çok küçük bir rol oynadığını belirtiyorlar. Dolayısı ile sanayisizleşmenin ortaya çıkışını ülkenin iç faktörlerine bağlıyorlar.⁷ Ancak, bu değerlendirme, 1970-1994 yıllarını içeren küreselleşmenin derinleştiği dönemin öncesini aittir. İzleyen dönemde bu değerlendirmenin değiştiğini görüyoruz. Çünkü ticaretin artmasının asıl etkisi küreselleşmenin derinleştiği 1990'lı yıllarla birlikte başladı. Bu kez, küreselleşme ile gelişen ticaret ilişkilerinin, gelişmekte olan ülkelerin yanında sanayileşmiş ülkelerde de sanayisizleşmeye yol açmış olabileceği de düşünülüyor.⁸ Ayrıca, uluslararası ticaretin arttığı 1990 sonrası dönemde gelişmekte olan ülkeler için sanayisizleşmenin bir başka biçimi daha ortaya çıkıyor: Ağırlıklı olarak Doğu ve Güneydoğu Asya ülkeleri küresel sanayi üretiminde önemli bir pay alırken gelişmekte olan ülkelerin bir bölümü erken sanayisizleşme (premature deindustrializaiton) ile karşı karşıya kalıyor. Erken sanayisizleşme bu tartışmanın bir diğer boyutunu oluşturuyor. Dolayısı ile, 1990 sonrası dönemdeki sanayisizleşme, 1990 öncesinde olduğu gibi bir yapısal değişim sonucu (ve iç faktörlere bağlı) olmaktan çok ticaretin artmasının ve genel olarak küresel iktisadi ilişkilerin iç içe geçmesinin sonucu ortaya çıkan bir olguya dönüşüyor.⁹

Kuzey-güney ticaretinin etkisinin artması ve yerkürenin işgücü dışında sınırsız bir dolaşıma açılmasının sonuçları, imalat sanayinin payının azalmasının ya da sanayisizleşmenin bir kalkınma göstergesi olarak algılanmasının dışına çıktığımızı gösterdi. Artık sanayisizleşme sadece bir kalkınma durumunu işaret etmiyor, küreselleşme ile hızlanan sektörel kaymaları ve imalat sanayinin ülke ekonomileri içinde yaşadığı kayıpları işaret ediyor. Ancak, gelişmiş ülkelerin bir ölçüde sanayisizleşme tehlikesinin etkisinin azaltılmış bir biçimde hissettiklerini söylemek mümkündür. Bir önceki bölümde söz edilen, yüksek katma değerli faaliyetlerin

⁷ Sanayisizleşme literatüründe iç faktörler, imalat sanayi istihdamında azalma yaratan ülkenin yapısal özellikleridir. Sektörel kompozisyonun değişmesine neden olan faktörler ülkenin kendi iç yapısındaki değişimlerle ilgilidir. Dış faktörler ise, küreselleşme ve küreselleşme sonucu artan ticaretin imalat sanayinin payını etkilemesi gibi durumları ifade eder. Bu tartışmalarla ilgili literatür için Rowthorn ve Ramaswamy (1999)'a bakılabilir.

⁸ Bu konuda gelişmiş ülkelerle ilgili bir örnek olarak 18 OECD ülkesini kapsayan bir ampirik çalışma olan Neuss (2016) gösterilebilir. Paolera ve diğerleri (2018) ise, Latin Amerika ülkeleri için 1990-2010 döneminde elverişli ticaret hadlerinin ve serbestleşmenin sanayisizleşmeyi etkilediğini belirtiyorlar.

⁹Erken sanayisizleşme, gelişmiş ülkelerde sanayinin payının küçülmeye başladığı gelir düzeyinden daha düşük bir seviyede imalat sanayinin payının küçülmeye başlaması olarak açıklanıyor. Rodrik (2016), orta ve düşük gelirli ekonomilerde imalat sanayinin küçülmesini erken sanayisizleşme olarak tanımlamaya yardım edecek iki durumdan söz ediyor: Birincisini tarihsel normlara göre beklenenden daha hızlı bir sanayisizleşme gözlenmesidir; ikincisi ise, erken sanayisizleşme ile ekonomik büyüme üzerinde yıkıcı bir etki gözlenmesidir.

servis sektöründeki birçok firma tarafından da yerine getirilebilmesi (Bernard ve diğerleri, 2017) nedeniyle, servis sektörüne kayan ekonomik yapılarına rağmen gelişmiş ülkelerin en azından verimlilik kaybı yaşamadıklarını düşünebiliriz. Bununla birlikte, gelişmiş ülkelerde 2008 Finansal Krizi'nin yarattığı şok ve bu ülkelerde çalışan kesimlerin küreselleşme sürecindeki refah kayıpları hükümetleri daha farklı düşünmeye de itiyor. Bu kaygılarla ABD'nin ithalat üzerine koyduğu kısıtlamalar ve buna tepki olarak ABD'nin ticaret ortaklarının karşılık vermesi ile görünür olmaya başlayan korumacılık, hükümetleri farklı düşünmeye iten paradigma kayması ile ilgilidir.

Paradigma kayması, 1980'li yıllardan 2008 Finansal Krizi'ne kadar geçen sürede izlenen ve sanayinin unutulduğu ve ticaretin önündeki bütün engellerin kaldırılmaya çalışıldığı dönemden yeniden korumacılığın hatırlandığı döneme geçişle ortaya çıktı. Eski paradigma, sanayi politikalarını dışlarken yeni paradigma ülkeleri biraz daha kendi içine çekmeye kendi sanayilerini korumaya doğru itmeye başladı.¹⁰ 1970'li yıllarda ortaya çıkan petrol krizi, İkinci Dünya Savaşı sonrası otuz yıldan fazla süren dönemdeki uluslararası iktisadi yapının ve dengelerin değişmesi ile sonuçlandı. 1970'ler öncesi sanayi politikalarının önemli olduğu yıllardı. Ticaret de önemliydi. Ancak, ulusal sınırlar ve görece bağımsız iktisat politikaları ülkelerin kalkınma süreçlerinde daha fazla rol oynuyordu. “*Dışa açılma efsanesinin başlangıcı, 1980'li yıllarda gelişmekte olan ülkelerin girdiği borç krizinin sonucunda Washington Uzlaşması'nın bir kalkınma stratejisi olarak sunulması ile başladı*” (Doğruel ve Doğruel, 2018: 28). Ağırlıklı olarak 1980'li ve 1990'lı yıllar boyunca etkisini sürdüren bu yaklaşım sanayi politikalarını dışladı. Bu strateji dışa açılma sonucu iç talepten çok dış talebin önem kazanması, özellikle gelişmekte olan ülkeleri rekabete yönlendiren ve bir sonuç da doğurdu (Doğruel ve Doğruel, 2018: 29). 1980'li yıllarda sanayi politikalarının rekabeti engellediği düşünülüyordu (Aghion ve diğerleri, 2015: 1). Eski paradigmada hükümetin rolünün en aza indirilmesi önemli bir hedefti. Bu hedef ve Washington Uzlaşması'nın diğer önerileri sanayileşme politikalarını dışlayan bir içeriğe sahipti. 2008 Finansal Krizi sonrasında ise sanayi politikalarının geniş bir coğrafyada yeniden yer bulduğu görülüyor.¹¹ UNCTAD Genel Sekreteri Mukhisa Kituyi güncel tartışmanın, hükümetlerin müdahalesi üzerine daha az yer verdiğini ve aksine hükümetlerin nasıl müdahale etmesi gerektiği üzerine olduğunu vurguluyor (UNCTAD, 2018: 128). 2008 Finansal Krizi sonrası sanayi politikalarının tekrar önemli olması bir kaygı duyulduğunu ve hatta kaygının ötesinde sorun olduğunu gösteriyor. Bu kaygıya yol açan resmi görebilmek için seçilmiş ülkelerde imalat sanayi payındaki değişme ile imalat sanayi kalitesini yansıtan imalat sanayi katma değerinin teknoloji içeriğine bakmak yerinde olacaktır.

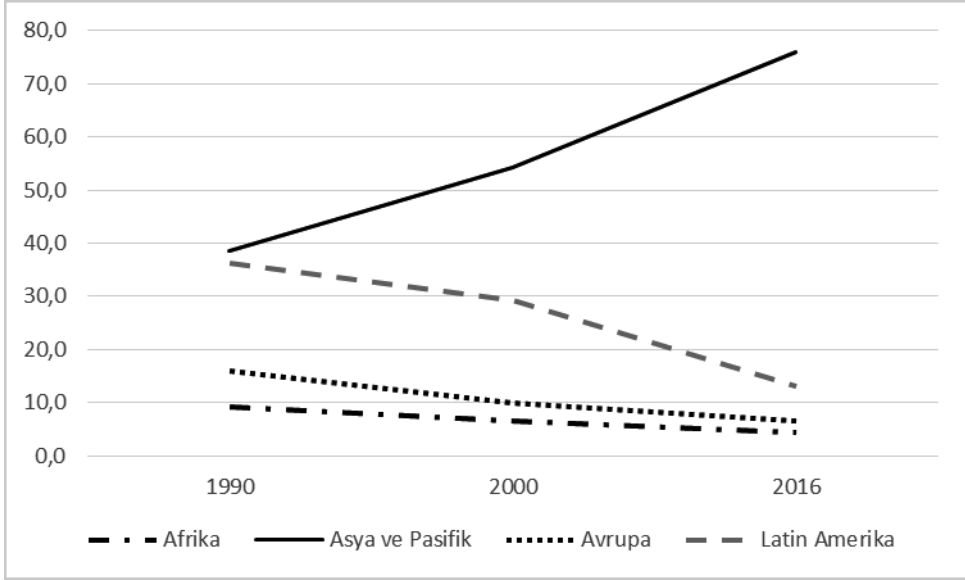
¹⁰ Kalkınma politikalarındaki paradigma kaymasının, 1980 sonrası dönemden 2008 Finansal Krizi'ne kadar geçen dönemdeki yaklaşımın önceliklerinin Kriz sonrasında nasıl değiştiği Doğruel ve Doğruel (2018: Bölüm 2.3.1)'de anlatılmaktadır.

¹¹ UNCTAD (2018: 128, Şekil IV.1)'de yer alan haritada son son on yılda, bir bölümü de son beş yılda olmak üzere, çok sayıda ülkenin sanayileşme politikaları izlediği görülüyor.

İmalat Sanayilerindeki Değişme

1990 sonrası küreselleşmenin derinleştiği dönemde sanayisizleşmenin etkilerinin hem gelişmiş hem de gelişmekte olan ülkeler gözlanmaktadır. Ancak süreç gelişmekte olan ülkeler arasında farklı sonuçlar ortaya çıkardı. Şekil-1 değişik coğrafyalarda imalat sektörü katma değerinin GSYH içindeki payının değişimini göstermektedir. Gelişmiş ülkelerin yer aldığı Avrupa yanında gelişmekte olan ülkelerin yer aldığı Latin Amerika ve Afrika'da imalat sanayinin payının düştüğü görülüyor. Latin Amerika'da bu düşüş 2000 sonrasında daha da hızlandı. Buna karşılık Asya ve Pasifik bölgesinde imalat sanayinin payı hızlanarak yükseldi. Şekil-1 sanayisizleşme yanında bir diğer gelişmeye de işaret ediyor: İmalat sektörü üretiminin küresel düzeyde yer değiştirmesi.

Şekil 1: Bölgeler İtibariyle Dünyada İmalat Sanayinin Payının Değişimi

Kaynak: UNIDO elaboration based on the Manufacturing Value Added 2017 database kullanılarak hazırlanmıştır.

Bu yazıda odaklandığımız imalat sanayinin payının azalması olgusunun en belirgin izlendiği ülkeler grubunda yer alan gelişmiş ve gelişmekte olan ülkelere bazı örnekler seçildi. Gelişmiş ülkeler ABD, Japonya ve Güney Kore ile Avrupa Birliği ülkelerinden Almanya, Fransa, İtalya, İspanya, Portekiz ve Polonya'dır. Gelişmekte olan ülkeler ise Arjantin, Brezilya, Kolombiya, Meksika, Şili, Güney Afrika ve Türkiye'dir. Gelişmiş ülkeler ABD ve Almanya gibi iki önemli sanayileşmiş ülkenin yanı sıra Güney Avrupa'da yer alan dört ülke ile sanayileşme performansı yüksek olan Polonya'yı kapsamaktadır. Gelişmekte olanlar ise, orta üst

gelir grubunda yer alan ülkelerdir. Şili ve Arjantin de 2017 yılı verilerinin eşik değerleri kullanılarak yapılan ülke sınıflamasına göre yüksek gelirli ülkeler içinde kalmaktadırlar: Şili daha önce, Arjantin ise 2018-2019 ülke sınıflamasına göre üst gelir grubuna girmişlerdir.¹² Ancak, bu iki ülkenin kişi başına gelirleri üst gelir grubunu belirleyen eşik sınırına çok yakın olması ve uzun yıllar orta-üst gelir grubunda kalmış olmaları dikkate alınarak orta-üst gelir grubunda yer alan ülkeler ile birlikte değerlendirilmiştir. Polonya da kişi başına gelir bakımından Arjantin ve Şili'ye benzer bir kişi başına gelir düzeyine sahip olmakla birlikte, Avrupa Birliği üyeliği nedeniyle bu ülke gelişmiş ülkelerle birlikte değerlendirildi.

Seçilen ülkeler incelenirken imalat sektörlerindeki değişimin yapısını anlayabilmek için iki tür gösterge kullanılmıştır. Bunlardan ilki, imalat sanayinin Gari Safi Yurtiçi Hasıla (GSYH) içindeki payıdır. Bu gösterge ülkenin yapısal değişiminin, bir başka deyişle sektörel bileşiminin nasıl değiştiği hakkında bir bilgi verir. Diğeri ise, imalat sanayinin kalitesi ile ilgili bilgi verebilecek bir göstergedir. Bu gösterge, orta ve yüksek teknoloji sektörlerin toplam imalat sanayi katma değeri içindeki payıdır. Bu göstergenin kalite göstergesi olarak seçilmesinin nedeni, GSYH içinde imalat sanayinin payı azalsa bile üretimin teknoloji içeriğinin yükselmesinin imalat sanayinin yapısının güçlenmesi olarak yorumlayabilme imkanı vermesidir.

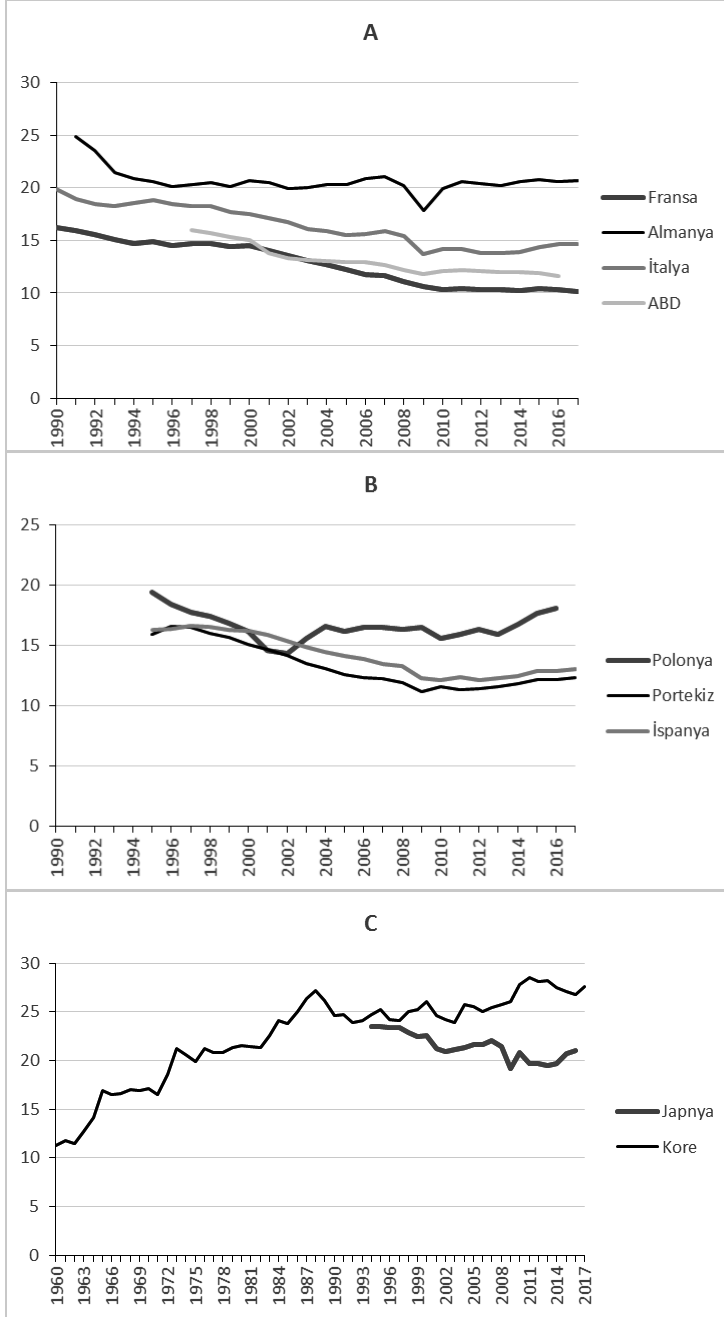
İncelenen gelişmiş ülkelerde 1990 sonrasında GSYH içinde imalat sanayi katma değerinin payındaki değişimler tek tür bir değişimi işaret etmemektedir. Geleneksel sanayileşmiş ülkelerden Fransa, İtalya ve ABD'nin imalat sanayi katma değerinin toplam katma değerleri içindeki payları yaklaşık otuz yıllık dönemde yüzde 20'nin altına inmiştir (Şekil-2A). Almanya'nın imalat sanayi katma değer payı yüzde 25'in altına biraz düşmekle birlikte bu pay yüzde 20'nin üzerinde kalmıştır (Şekil-2A). Japonya'da da Almanya'daki duruma benzer biçimde 1990 sonrasında imalat sanayi katma değeri payı yüzde 25 düzeyinden aşağıya inmekle birlikte bu iniş yüzde 20 düzeyinde durmuştur (Şekil-2C). Bu ülkeler, İkinci Dünya Savaşı sonrası yıllardaki yapısal değişim sürecinde tarım sektöründen imalat sanayiye dönmeye başladılar. Angus Maddison (1987: 689, Tablo A-13) tarafından hazırlanan ampirik çalışmaya göre, istihdam yapısı bakımından 1950'de Fransa'da tarımın payı 28.5, Almanya'da 22.2 ve ABD'de 13'tür; bugünün önemli sanayileşmiş ülkelerinden Japonya'da ise, diğer üç ülkeden farklı olarak, 1950 yılı için tarımın istihdam içindeki payı yüzde 50'ye yakındır. 1980'li yılların ilk yarısına gelindiğinde ise, Japonya dahil, bu ülkelerde tarımın payı yüzde 10'un altına

¹² Dünya Bankası'nın ülke sınıflaması ile yeni gelir sınıflamasını belirleyen (GNI per capita, Atlas method (current US\$)) eşik değerlerine takip eden linklerden erişilebilmektedir: New country classifications by income level: 2018-2019, <http://blogs.worldbank.org/opendata/print/new-country-classifications-income-level-2018-2019>. World Bank Country and Lending Groups, <https://datahelpdesk.worldbank.org/knowledgebase/articles/906519-world-bank-country-and-lending-groups>

inmiştir.¹³ Jorgenson ve Timmer (2011: 4), Avrupa Birliği, Japonya, Fransa ve ABD'yi kapsayan çalışmalarında, güncel olarak tarımın toplam istihdamda yüzde 6'sını ya da daha az bir oranı kapsadığını ve 1970'li yıllardan itibaren yapısal değişimin sanayiden servis sektörüne doğru olduğunu belirtiyorlar.

¹³ Ancak, Japonya, 1950'lerdeki bu yüksek tarım payına rağmen yüksek bir sanayileşme performansı göstererek daha sonra diğer gelişmiş ülkeleri yakalamıştır. Bkz. Maddison (1987: 689, Tablo A-13).

Şekil-2: İmalat Sanayi Katma Değeri: Seçilmiş Gelişmiş Ülkeler (GSYH yüzde)

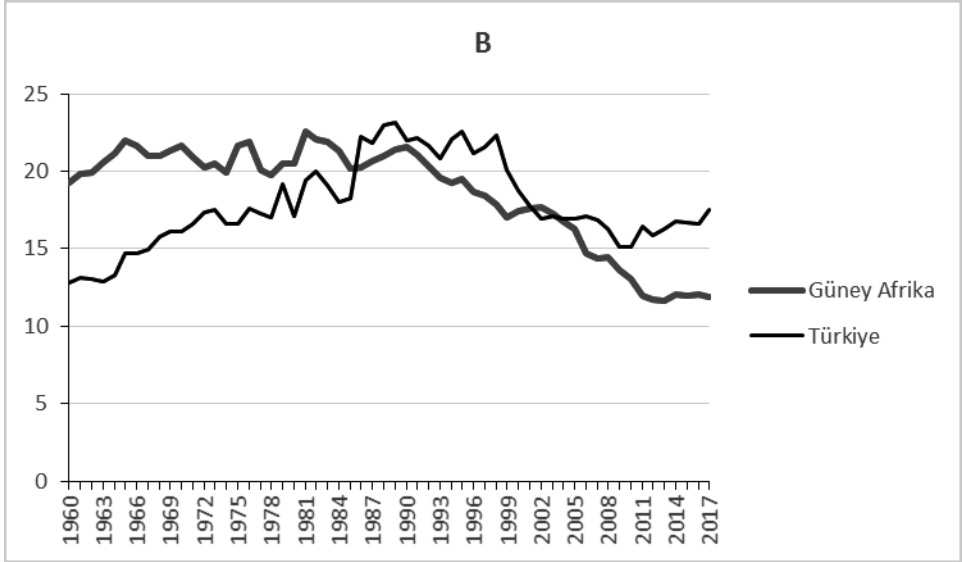
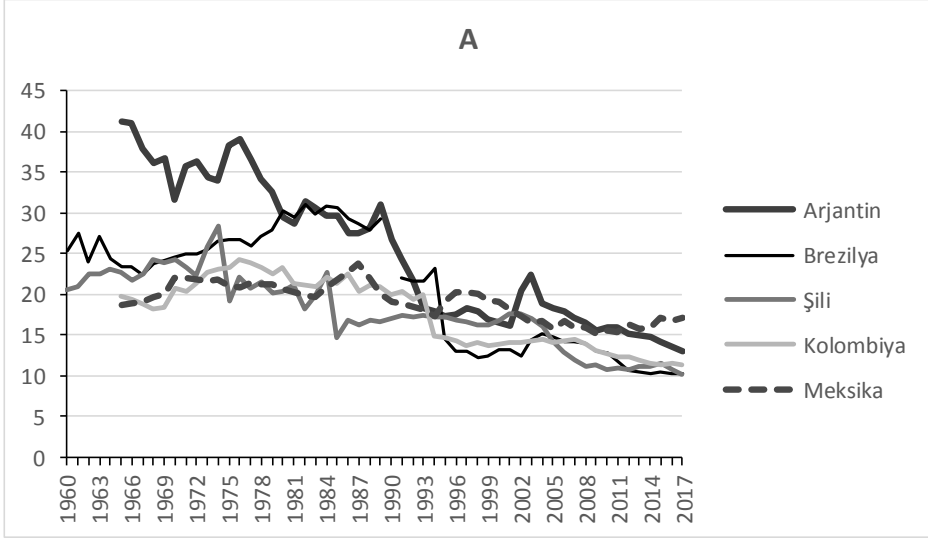

Kaynak: Dünya Bankası, World Development Indicators kullanılarak hazırlanmıştır.

İberik yarımadasının eski iki imparatorluk ülkesi İspanya ve Portekiz'in 1990 sonrası imalat sanayilerinin yapısı diğer Avrupa ülkelerine göre farklıdır. Bu iki ülkenin küreselleşmenin derinleşmeye başladığı 1990'lı yılların ortalarında imalat sanayilerinin toplam katma değer içindeki payı yüze 16 dolayındadır (Şekil-2B). Bu oran 2017'de her iki ülke için de biraz daha düşerek Portekiz için 12 ve İspanya için 13 olarak gerçekleşmiştir. Aynı grafikte yer alan Polonya'da ise 1990 sonrası ilk on yılda imalat sanayinin payı bir azalma gösterirken 2000 sonrasında bu payın tekrar yükselmeye başladığı ve 2016'da yüzde 18 olduğu gözlenmektedir. Polonya'nın imalat sanayisinin payını korumakta iyi bir performans gösterdiği söylenebilir. En azından 2016'daki imalat sanayi katma değer payı ile, 1995-2016 arasındaki dalgalanmalar sonucu ortaya çıkan yüzde 15'e kadar ulaşan düşmeler dışarıda bırakılırsa, 1990'ların ortasındaki payını korumaya devam etmektedir.

Bu yazıda sanayisizleşme tartışmasına başlarken Asya ülkelerinin ekonomik başarısına ve bu başarıda bu ülkelerdeki sanayileşmenin önemine vurgu yapılmıştı. Bu nedenle incelemede, başta Çin ve Hindistan olmak üzere Asya ekonomilerine yer verilmedi. Bu ülkeler zaten sanayisizleşme sorunu ile değil, sanayileşme başarıları ile bu tartışmanın içinde yer alıyorlar. Bu nedenle incelemenin dışında bırakıldılar. Asya coğrafyasından sanayileşmiş ülke örnekleri olarak dikkate alınan iki ülke Japonya ve Güney Kore'dir. Bu ülkelerin de gelişen Asya ekonomilerinin etkisi ile sanayisizleşme sürecinde nasıl bir değişim gösterdiği anlaşılmaya çalışılmıştır. Japonya'nın durumu yukarıda Almanya, Fransa ve ABD ile birlikte değerlendirilmişti. Güney Kore ise daha farklı bir örnektir. Bu ülkede 1960'ta imalat sanayinin toplam katma değer içindeki payı sadece yüzde 11'di (Şekil-2C). Bu oran 1970'li yıllarda yüzde 20'nin üzerine çıkmış, bazı dalgalanmalar olsa da artış trendi çok fazla bozulmadan bu oran yüzde 28'lere kadar yükselmiştir. Son iki yılda görece bir düşüş olsa da bu ülke başarılı bir sanayileşme performansına sahiptir. Güney Kore'nin ekonomik başarısı "Kore Mucizesi" olarak da adlandırılmaktadır.

Şekil-3: İmalat Sanayi Katma Değeri: Seçilmiş Gelişmekte Olan Ülkeler (GSYH yüzde)

Kaynak: Dünya Bankası, World Development Indicators kullanılarak hazırlanmıştır.

Güney Kore gibi seçilen gelişmekte olan ülkeler için de sektör payları ile ilgili veriler daha uzun bir zaman aralığında elde edilebilmektedir. Bu nedenle bu ülkeler için 1960'lı yıllardan başlayarak imalat sanayi katma değerinin payının değişimine

bakmak mümkün olmuştur. Şekil-3A'da yer alan ülkeler Latin Amerika'dan seçilen ülkelerin imalat sanayi katma değerinin payını göstermektedir. Şekil-3B'de ise Güney Afrika ve Türkiye yer almaktadır. Bu grupta değerlendirilen ülkelerden Türkiye, Brezilya ve Güney Afrika dışındakilerde 1960'lı yıllardan başlayarak bir azalma trendi gözlenmektedir. 1990 sonrasındaki döneme odaklanıldığında ise bütün ülkelerde imalat sanayi payları azalma trendlerine sahiptir. 1960 sonrası yıllardan başlayarak günümüze kadar olan dönem dikkate alındığında, Türkiye'nin, bir ölçüde de Brezilya ve Güney Afrika'nın, imalat sanayi payları, ele alınan diğer ülkelerdeki sürekli inişte olan bir trend yerine ters U şeklindedir. Ters U eğrisi kalkınma sürecinde beklenen bir durum olmakla birlikte gelişmekte olan ülkelerin sanayileşmiş ülkelere göre daha düşük bir gelir düzeyinde sanayisizleşmeye başlamaları ile de karşılaşılıyor: Bu durum, Bölüm-2'de de tartışıldığı gibi, erken sanayisizleşme (premature deindustrialization) olarak adlandırılıyor (Rodrik, 2016). (Rodrik, 2016)'ya göre 1990 yılından bu yana ülkeler imalat sanayi istihdam ve çıktı paylarında tepe noktaya 1990 öncesinde yaşanan tepe noktasının gerçekleştiği gelir düzeyinin yüzde kırkıdan daha az bir düzeydeyken ulaşıyorlar.

Burada ülkelerin sanayisizleşme sürecine nasıl girdiklerini anlamak imalat sanayinin katma değer payı bakımından en yüksek olduğu yılları içeren bir tablo hazırlandı. Tablo-1'de seçilen gelişmekte olan ülkelerin imalat sanayi katma değeri payının maksimum olduğu yıllar verilmiştir. Tabloda Güney Kore'nin maksimum değeri bir referans olarak yer almaktadır. Arjantin'in daha 1965 yılında imalat sanayisinin toplam katma değer içindeki payını yüzde 41'in üzerine çıkardığı görülmektedir. Bu oran Maddison (1987) çalışmasında yer alan bugünün sanayileşmiş ülkeleri ile benzer ve hatta zaman zaman aşan bir ekonomik başarıdır.¹⁴Ancak, Arjantin'in krizlerle anılan ve büyüme hayal kırıklığı yaşayan bir ülke olduğunu biliyoruz. Bu durumun, ülkenin zengin doğal kaynaklarına, kolonyal geçmişine ve kültürel nedenlere dayandığını söylemek mümkündür (Doğruel ve Doğruel, 2018: Bölüm 7.1). Kolombiya ve Şili de 1980 öncesinde imalat sanayi katma değerinde en yüksek oranları yakalayan diğer iki Latin Amerika ülkesidir (Tablo-1). Aynı tablodaki bilgilere göre Brezilya ve Güney Afrika'da da benzer zamanda 1980'li yılların başında bu oran en yüksek düzeyde gerçekleşti. Türkiye 1989'da, Meksika ise 1987'de imalat sanayi paylarını maksimum düzeye çıkardılar. Bütün bu değerler ile imalat sanayi katma değerlerinin maksimum noktalarının küreselleşmenin derinleştiği dönem öncesi olan 1990 öncesinde gerçekleştiği görülüyor.

İmalat sanayi sektörünün payı sanayisizleşme olgusunu anlayabilmemizin temel bir göstergesidir. Bununla birlikte imalat sanayi üretiminin teknoloji içeriğinin nasıl değiştiği, bize sanayisizleşmenin farklı bir boyutuna ilişkin ile bilgi verme

¹⁴ Maddison (1987: 689, Tablo A-13) sektör sınıflamasını tarım, sanayi ve servis olarak yapmıştır. Bu nedenle sanayi için kullandığı oran imalatın yanı sıra maden, elektrik, gaz, su ve inşaatı da kapsamaktadır.

potansiyeline sahiptir. İmalat sanayinin teknoloji içeriği, daha önce de belirtildiği gibi kalitesi ile ilgili bilgi verebilecektir. Seçilmiş gelişmiş ülkelerde imalat sanayi katma değeri içinde orta ve yüksek teknoloji payı Şekil-4A'da yer almaktadır. Aynı dönemde Fransa yüzde 50, İtalya ise yüzde 40 dolayında dalgalanan paylarını küçük azalmalarla koruyorlar. Almanya'nın ise 1990 yılında yüzde 52 olan payını 2015 yılında yüzde 61'e çıkardığı görülüyor. ABD ise, 1990'da yüzde 49 olan payını yüzde 2015'te 41'e düşürüyor. Yine sanayileşmiş ülkelerden Japonya'nın 1990 yılında orta ve yüksek teknoloji payı yüzde 51'den 2015'te 55'e; Güney Kore'nin ise yüzde 45'ten yüzde 64'e yükseliyor (Şekil-4C). Geriden gelerek sanayileşen Güney Kore kendi coğrafyalarında başarılı olan Japonya'yı, Avrupa'da ise Almanya'yı imalat sanayi katma değeri içinde orta ve yüksek teknoloji ürün payıyla geçiyor. Bu göstergeler, küreselleşme sürecinde önde gelen sanayileşmiş ülkeler içinde ABD'nin imalat sanayi üretiminde teknoloji içeriği en hızlı biçimde zayıflayan ülke olduğunu gösteriyor.

Gelişmiş ülkeler arasında ele alınan İspanya, Polonya ve Portekiz'in 1990 başlangıç yılına göre imalat sanayi katma değeri içinde orta ve yüksek teknoloji ürün paylarını bir miktar artırdıkları gözleniyor. Ancak, bu artış en fazla Polonya'da göze çarpıyor: Polonya 1990'da 34 olan payını önce yüzde 26'ya kadar düşürüyor; ancak daha sonra 2014 ve 2015 yıllarında yüzde 40'lara yükselterek İtalya'nın düzeyini yakalıyor (Şekil-4B). İspanya ve Portekiz'in ise artışları daha mütevazî düzeyde kalıyor. Portekiz, 1990'da yüzde 20'den 2015'te yüzde 26'ya yükselmekle birlikte incelenen gelişmiş ülkeler içinde bu oranın en düşük kaldığı ülkedir.

Gelişmekte olan ülkelerden Brezilya'nın 1990'lı yılların ilk yarısında imalat sanayi üretiminde orta ve yüksek teknoloji payının yüzde 50'lere çıktığı görülüyor (Şekil-5A). Ancak, bu oran 2015'te yüzde 35'e geriliyor. Meksika da dikkate alınan beş Latin Amerika ülkesi içinde yüksek paya sahip ülkelerden biridir: Bu ülkede incelenen dönemde hafif bir düşüş gözlenmekle birlikte oran yüzde 40 dolayındadır. Arjantin'in imalat sanayi üretiminde orta ve yüksek teknoloji payı yüzde 25'dir ve yirmi beş yılda çok fazla değişmemiştir. Kolombiya yüzde 25 olan payını yüzde 20'ye düşürmüştür. Şili incelenen Latin Amerika ülkeleri içinde en fazla dalgalanmanın olduğu ülkedir: 1990'da yüzde 15 olan pay 2003'te yüzde 38'e kadar çıkmış, 2006'da yüzde 7'ye kadar gerilemiş ve 2015'te tekrar yüzde 14'e yükselmiştir (Şekil-5A). Türkiye ve Güney Afrika'nın da imalat sanayi üretiminde orta ve yüksek teknoloji payları yüzde 25-30 bandında hareket etmektedir (Şekil-5B). Ancak, bu iki ülkeden Türkiye görece artan bir trende sahipken Güney Afrika'nın imalat sanayi üretiminde orta ve yüksek teknoloji payı düşmüştür.

İmalat sanayi üretiminin teknoloji içeriği bakımından küreselleşmenin etkisinin gelişmiş ve gelişmekte olan ülkelere sistematik bir sonuç yaratmadığı görülmektedir. Her iki grup ülkede de küreselleşme sonucunda olumlu ya da olumsuz gelişmeler gözlenebilmektedir. Şüphesiz iki gösterge ile yapılan bu değerlendirmeler sanayisizleşmenin bütün boyutlarını sergilemekten uzaktır. Ancak, ABD gibi önemli bir teknoloji merkezinin zayıflaması, Güney Kore'nin hızlı çıkışı

göze çarpan gelişmelerdir. Gelişmekte olan ülkelerin imalat sanayi paylarında azalmayla birlikte bir ölçüde teknoloji içeriklerinin de zayıfladığı görülmektedir. Türkiye'nin imalat sanayi üretiminde orta ve yüksek teknoloji payının az da olsa yükselmiş olması ağırlıklı olarak orta teknolojiye dayanan üretimle ilgilidir.

Sonuç: Sanayisizleşme ile İlgili Belirsizlikler

Bu yazıda yapılan değerlendirmeler ülkeler açısından sanayisizleşmenin iki farklı yolla ortaya çıkabileceğini gösteriyor. Biricisi, ülkenin kalkınma sürecinde kendi dinamikleri ile Simon Kuznets'in tanımladığı şekilde sektörel kaymaların olması ve buna bağlı olarak önce sanayinin ve sonra servis sektörünün ülke ekonomisi içinde yüksek paya erişmesidir. İkincisi ise, sektörel kaymalarda yine aynı sonuca ulaşmakla birlikte küreselleşmenin etkisi ile farklı gelir düzeylerindeki ülkelerin imalat sanayi paylarının azalmasıdır. Her iki yolla ortaya çıkan sanayisizleşme farklı iktisat politikalarının sonucudur. 1980 öncesi dönemde ulusal düzeyde iktisat politikalarının ve buna bağlı olarak sanayi politikalarının uygulandığı bir dönemdir. Daha sonra ise Washington Uzlaşması ile kuralları belirlenen, IMF ve Dünya Bankası gözetiminde uygulanan uluslararası iktisat politikaları öne çıkar. Bu politikaların uygulama ortamında ulusal düzeyde hareket alanı dardı ve sanayi politikaları rekabeti bozan bir müdahale olarak algılanmaya başlandı. 1970'li yıllardan başlayan ve küreselleşmenin derinleşmeye başladığı 1990'lı yılların ortalarına kadar geçen sürede gelişmiş ülkelerdeki sanayisizleşme yapısal değişimin doğal bir sonucu olarak algılandı. Dolayısıyla bir kaygı uyandırmıyordu. Ancak, küreselleşmenin derinleştiği yıllarla birlikte hem gelişmiş hem de gelişmekte olan ülkelerde bir tehlike olarak algılanmaya başlandı.

Sanayisizleşme her ne kadar kaygı uyandıran bir gelişme olsa da sonuçları çok net değildir. İncelenen gelişmiş ülkelerle ilgili imalat sanayi katma değerinin payı ile teknolojik içeriği ABD ve Japonya için kısmen bir zayıflamayı işaret ederken Almanya için böyle bir zayıflama görülmemektedir. Ancak, sanayisizleşme ile ilgili değerlendirmelerde yer verildiği gibi, gelişmiş ülkelerde imalat sanayi katma değerinin azalması bu ülkelerin bütünüyle kaybeden tarafta oldukları anlamına gelmiyor. Küresel üretim sürecinde imalat öncesi ve sonrası katma değerinin daha büyük bir payla gelişmiş ülkelerde kalıyor olması, bu ülkelerdeki servis sektörü payının artmasının o kadar kötü bir sonuç olmayabileceğini düşündürüyor. Dolayısı ile, gelişmiş ülkelerdeki sanayisizleşme, servis sektörü içindeki önemli değişimler nedeniyle, sadece negatif gelişmeleri içeren bir olgu olarak yorumlamayı zorlaştırıyor. Bu gelişmelere ek olarak, 2008 krizi sonrasındaki iktisat politikalarındaki korumacılık eğilimleri, geleneksel olarak imalat sanayiye ulusal sınırlar içinde tutma eğilimini de tekrar güçlendirdi. Bu dönüşümü geçmiş üretim bilgisi birikimleriyle zorlanmadan gerçekleştirebileceklerini bekleyebiliriz. Ancak bu dönüşümün gelişmiş ülkeler açısından bugünden net biçimde göremeyeceğimiz sonuçlara açık olduğu da söylenebilir.

Gelişmekte olan ülkeler açısından ise, sanayisizleşme ve özellikle imalat sanayinin büyümeye yeterli bir düzeyde katkı yapmadan sanayiden vazgeçme bu ülkelerin büyümesi önünde bir engel yaratma potansiyeline sahiptir. Ancak, bu tür ülkelerde de 2008 sonrası iktisat politikalarındaki değişim, küreselleşme ile başlayan trendlerin geleceği konusunda belirsizlik yaratmaktadır. Bazı ülkelerin imalat sanayi paylarında yukarı doğru yönünü değiştiren trendler sanayisizleşme konusunda bazı değişimleri işaret etmektedir. Korumacılığın yükseldiği bir ortamda gelişmekte olan ülkeler açısından sonuçları etkileyebilecek çok sayıda değişken bulunmaktadır.

Gelişmiş ve gelişmekte olan ülkelerle ilgili bu değerlendirmelerle sanayisizleşme olgusunun genel olarak bir tehlike olarak görüldüğü söylenebilir. Bununla birlikte, 2008 Küresel Krizi sonrası ortamda farklı bir patikaya girildi. Eğer sanayisizleşme sürecinin geleceğine yönelik bir öngöründe bulunmak istersek, bunun şimdilik derin bir belirsizlik olduğunu söylemek yanlış olmayacaktır.

KAYNAKÇA:

- Aghion, P., Cai, J., Dewatripont, M., Du, L., Harrison, A. ve Legros, P. (2015). Industrial Policy and Competition. *American Economic Journal: Macroeconomics*, 7 (4): 1-32.
- Baldwin, R. E. (2016). *The Great Convergence: Information Technology and the New Globalization*. Cambridge, Massachusetts: The Belknap Press of Harvard University Press.
- Bernard, A. B., Smeets, V. ve Warzynski, F. (2017). Rethinking deindustrialization. *Economic Policy*, 32(89), 5-38.
- Boratav, K. (2016). Finans Dalgaları: Batı'da, Türkiye'de. *İleri Haber*, 19 Ağustos 2016. <http://www.toplumsal.org/finans-dalgaları-batıda-türkiyede-korkut-boratav-ileri/> (Erişim tarihi:18/06/2017).
- Dasgupta, S. ve Singh, A. (2006). Manufacturing, services and premature deindustrialization in developing countries: A Kaldorian analysis. UNU-WIDER, United Nations University Research Paper, No. 2006/49.
- Doğruel, F. ve Doğruel, A.S.. (2018). *Bıçak Sirtında Büyüme: Küreselleşmenin Yükselişi ve Düşüşü*, İstanbul: İstanbul Bilgi Üniversitesi Yayınları (Basılacak).
- Jorgenson, D. W. ve Timmer, M. P. (2011). Structural Change in Advanced Nations: A New Set of Stylised Facts. *The Scandinavian Journal of Economics*, 113(1), 1–29.
- Kuznets, S. (1966). *Modern Economic Growth: Rate, Structure and Spread*. New Haven and London: Yale University Press.
- Maddison, A. (1987). Growth and Slowdown in Advanced Capitalist Economies: Techniques of Quantitative Assessment. *Journal of Economic Literature*. 25 (2): 649–698.
- van Neuss, L. (2016). The Economic Forces behind Deindustrialization: An Empirical Investigation. HEC - University of Liège. ResearchGate, DOI: 10.13140/RG.2.1.4081.4325
- della Paolera, G., Xavier H. Duran Amorocho, X. H. D. ve Musacchio, A. (2018). The Industrialization of South America Revisited: Evidence from Argentina, Brazil, Chile and Colombia, 1890-2010. NBER Working Paper No. 24345.
- Rhee, C. Y. (2018). Southeast Asia: Region on the Rise (Straight Talk: Reaching the Next Level). *Finance & Development*, 55 (3): 10-11.
- Rowthorn, R. ve Ramaswamy, R. (1997). Deindustrialization—Its Causes and Implications. *Economic Issues*, (10), International Monetary Fund.
- Rowthorn, R. ve Ramaswamy, R. (1999). Growth, Trade, and Deindustrialization. *IMF Staff Papers*, 46(1), 18-41.
- Rodrik, D. (2016). Premature deindustrialization. *The Journal of Economic Growth*, 21:1–33.
- Timmer, M. P., Erumban, A. A., Bart Los, B., Stehrer, R. ve de Vries, G. J. (2014). Slicing Up Global Value Chains. *Journal of Economic Perspectives*, 28 (2), 99–118.

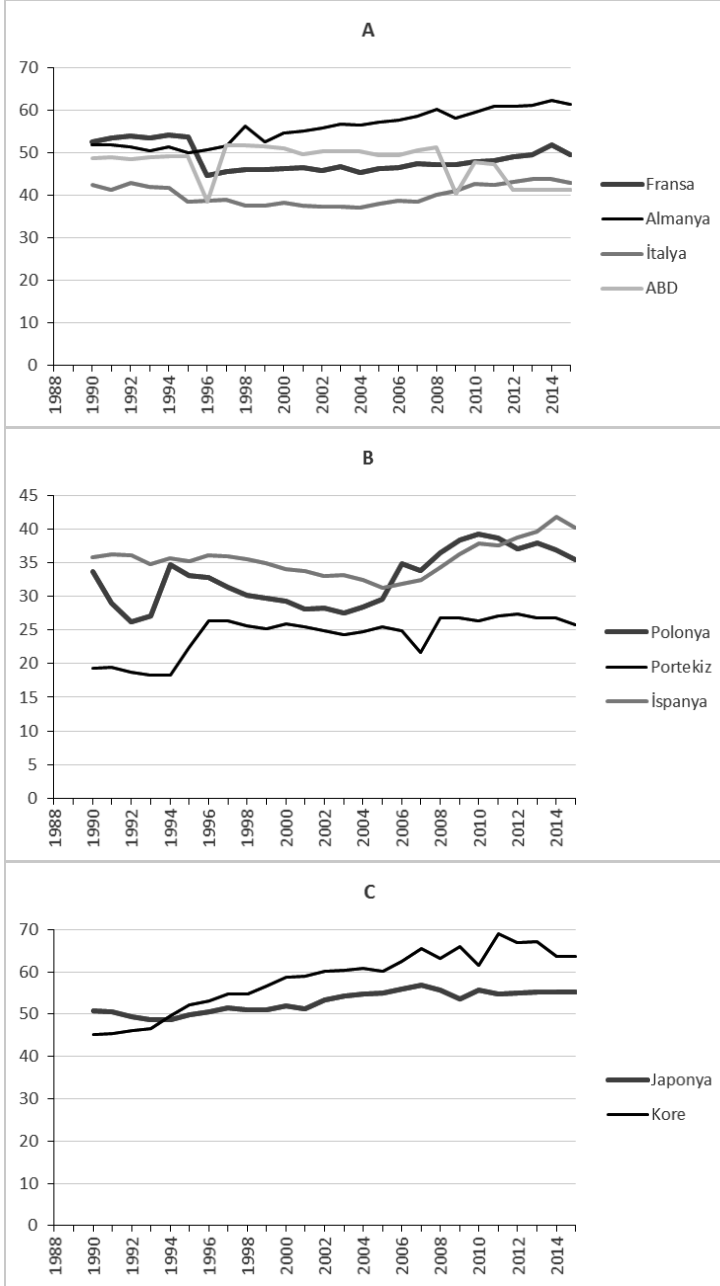
- Timmer, M. P., Dietzenbacher, E., Los, B., Stehrer, R. ve de Vries, G. J. (2015). An Illustrated User Guide to the World Input–Output Database: the Case of Global Automotive Production. *Review of International Economics*, 23: 575–605.
- UNCTAD (2018). The World Investment Report, 2018 Investment and New Industrial Policies. Geneva: United Nations.
- Yeldan, E. (2001). *Küreselleşme Sürecinde Türkiye Ekonomisi: Bölüşüm, Birikim ve Büyüme*. İstanbul: İletişim Yayınları.

Tablo-1: İmalat Sanayi Katma Değerinin Maksimuma Ulaştığı Yıl - Gelişmekte Olan Ülkeler (GSYH yüzde)

	Yıl	Maksimum
Arjantin	1965	41.18
Brezilya	1982	31.07
Şili	1974	28.29
Kolombiya	1976	24.18
Meksika	1987	23.82
Güney Afrika	1981	22.61
Türkiye	1989	23.12
Kore	2011	28.48

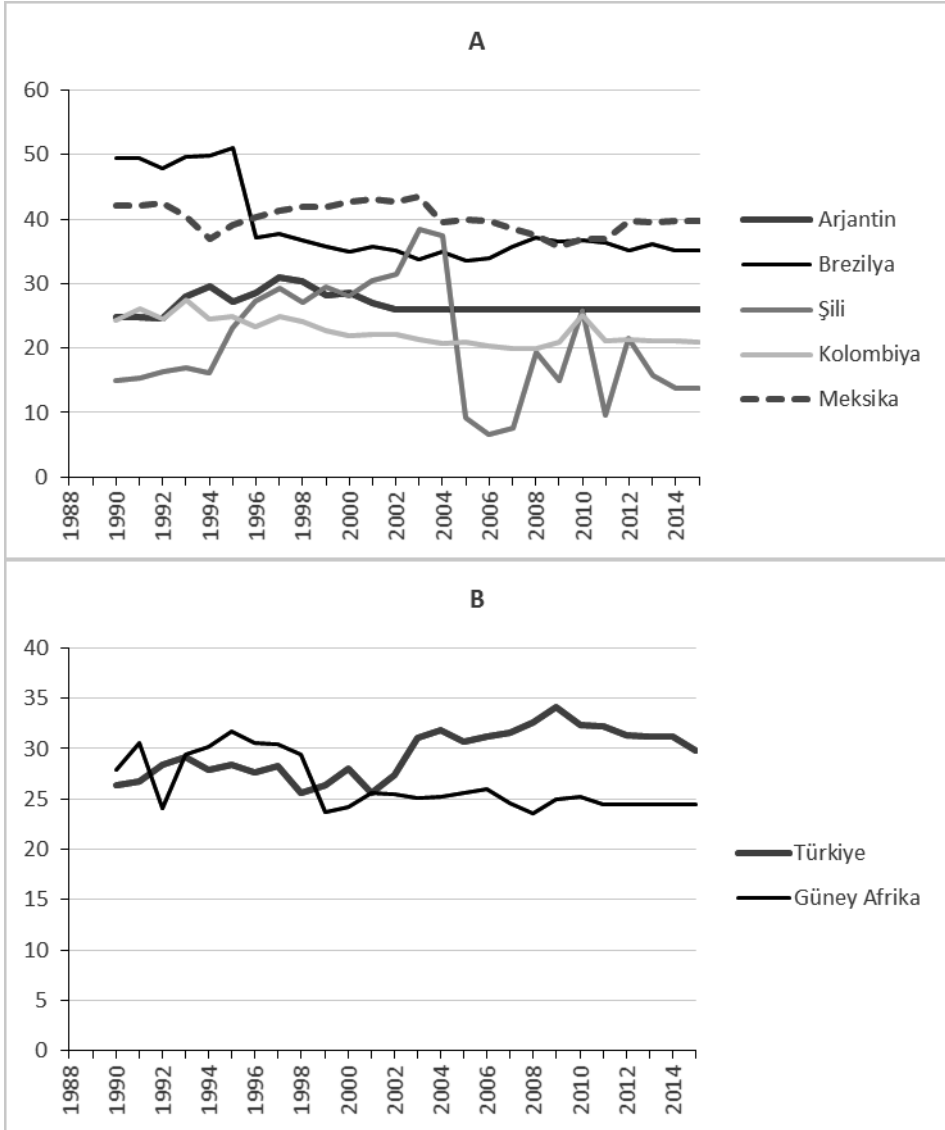
Kaynak: Dünya Bankası, World Development Indicators kullanılarak hazırlanmıştır.

Şekil-4: İmalat Sanayi Katma Değeri İçinde Orta ve Yüksek Teknoloji Payı Seçilmiş Gelişmiş Ülkeler (GSYH yüzde)

Kaynak: Dünya Bankası, World Development Indicators kullanılarak hazırlanmıştır.

Şekil-5: İmalat Sanayi Katma Değeri İçinde Orta ve Yüksek Teknoloji Payı Seçilmiş Gelişmekte Olan Ülkeler (GSYH yüzde)

Kaynak: Dünya Bankası, World Development Indicators kullanılarak hazırlanmıştır.